

LUKÁCS GYÖRGY: Tanulmányok I—II. — Századunk egyik legjelentősebb filozófusának életművébe nyújt betekintést ez az első romániai magyar nyelvű Lukács-válogatás. Az életműre való utalást nem véletlenül használjuk, mint ahogy nem esetleges annak hangsúlyozása sem, hogy nálunk magyar nyelven első ízben megjelenő Lukács-tanulmányokról van szó. A kötetek anyagát összegyűjtő Bretter György — aki a remek bevezető tanulmány szerzője is — nyilvánvalóan éppen a jelzettek miatt Lukács György munkásságát nem a rendkívül gazdag életmű valamelyik szakaszára vagy valamelyik területére összpontosítva mutatja be, hanem — a szűkre szabott terjedelem ellenére — az egész életműből ad izelítőt. Minden bizonnyal ezért is indítja a filozófiai tanulmányokat tartalmazó első kötetet *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című 1918-ban írt, ma is lényeges tanulságokat tartalmazó cikkel, és zárja Lukács utolsó nagy ontológiai tárgyú művének egyik részletével, *Az emberi gondolkodás és cselekvés ontológiai alapzataival*. — Az irodalmi tárgyú tanulmányokat tartalmazó második kötet még korábban írott tanulmánnyal kezdődik: Lukács 1909-ben keletkezett első Ady-tanulmányával és — a függelék anyagát nem számítva, amely Iring Fetschernek a Goethe-díj átadásakor tartott Lukács-Laudatióját és Tordai Zádornak néhány héttel a Lukács halála előtt Gaál Gáborral kapcsolatban készített Lukács-interjúját tartalmazza — az 1970-ben írt Bartók-tanulmánnyal zárul. — A válogatás szempontjai kétségtelenül helyesek; a kötetekbe került egyes tanulmányok beválogatásáról lehet vitatkozni. Kérdéses például, hogy az irodalmi tanulmányok sorába, ha már a szerző mindenképpen Ady-tanulmányt is szere-

Az elmúlt néhány esztendőben írók és amatőrök hosszú sora adta közre önéletrását. Bartalis János, Kacsó Sándor, Kemény János, Nagy István, Tabéry Géza, Antal Dániel, Kovács István, Tamási Gáspár, Veress Pál után most Szentimrei Jenő gazdagítja ezt a régi erdélyi műfajt emlékezései első kötetével.* A sorban utolsóként jelentkezése tulajdonképpen nem az 1959-ben elhunyt szerzőn múlott — hiszen „élete regényét” a felsoroltak közül elsőként éppen ő vetette papírra, még 1955—57-ben. Idézőjelesen „regény” a *Városok és emberek*, mert hiszen — akárcsak a korábban kiadott többieké — semmiféle regénymodellel nem mérhető, még Szentimrei népszerű Kőlcsey-könyvével, a *Ferenc tekintetes úréval* sem. Szerencsésebb hát memoárnak, emlékezésnek, emlékiratnak nevezni inkább. Ez a besorolás természetesen nem jelent rangsorolást; csupán műfaji, és nem érték szerinti minősítés. Tehát nem fantázia szülte terméket kap kezébe Szentimrei posztumusz könyvével az olvasó, hanem a jó félszáz évvel ezelőtti erdélyi valóság képét, egy érzékeny szépíró emlékezetén átszűrve. Nem aprólékos gonddal megmódot, lekerékített epizódokat, anekdotákat, nem is artistikusan bonyolított eseményszöveget, hanem az öregedő író közvetlen hangú, „direkt” visszaemlékezéseit. Stílusis vagy szerkesztési bravúrok nélkül írásba foglalt krónikáját gyermekkora egyszerű volt eseményeinek.

Sajátos, önmagával és a hajdani, elsüllyedt világgal könyörtelen szembenézést végző emlékzével keverő formát, megoldást választ a halála előtti esztendőiben önéletrajzot kezdő Szentimrei, a parainézist: példázatként, mint „Nagyapó” meséli el saját élete folyását, egy apa nélkül, sokféle ellentétes hatás között vergődve fölcseperedett kislány életét, úttörő-életkorú kis unokájának, Bálintnak. Azonban a nagyapa-szerepkört kedvvel vállalva, sohasem száll le a gyermekhez-gügyögés szintjére, mégcsak nem is moralizálgat pedagógiai szándékkal, hanem a legrokonszenvesebb közeledést választja: magához emeli kisunokáját, egy szívéhez nagyon közel álló férjfelölthöz intézve tiszta erkölcsiséggel telített szavait. Ez az aspektus azonban az írói látásmód kettősségét is eredményezi: egyszer az eseményeket átélő kisgyermekként, máskor élete alkonyán számadást készítő öreg emberként veszi számba a történeteket.

Amikor Szentimrei Jenő megkezdte életútjának főlvázolását, még nem volt nálunk divatban az ún. dokumentumirodalom. Könyvének értékét növeli tehát, hogy megírásával „megelőzte korát”. S ha már

* Szentimrei Jenő: *Városok és emberek*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. 1973.

értékeiről beszélünk, föltétlenül dicsérnünk kell mindenfajta elfogultságoktól, személyeskedéstől mentes látás-láttatásmódját, s ugyanakkor azt is, hogy — vállalása szerint — írás közben nem volt tekintettel sem maga, sem mások érzékenységre; szerencsésen egészsíti, teljesíti ki a tényserű hűségére törekvő előadásmódot egyfajta lírai vallomásszerűséggel. S ami talán legértékesebb sajátja: Szentimrei — kortársai jó részétől előnyösen különbözve — idős korában is széles láthatáru, az életkortól meghatározott beszűkülésektől mentes gondolkodóként alkotta meg emlékiratát. A *Városok és emberek* méltó epilógusa tehát életműve egészének.

„Deklasszalódás“ a kismesesi életformából a szűkös mindennapi kenyeret munkával megkereső életformába — így summázhatnók a romániai magyar irodalom egyik úttörője, mindenkor a progresszióért harcoló író, költő, szerkesztő, színháztörténész Szentimrei Jenő családjának társadalmi pályafutását. Ellentmondásos, ritka fölemelkedést szülő *deklasszalódás* volt ez. Az előző generációnak kínálkozó, félig-meddig élőködő: földtulajdonosi, dzsentri, katonatiszti életformából *fölemelkedés* az alkotó értelmiség kevésbé kényelmes, de tehetséges emberhez mindenképpen méltóbb életformájába. Tegyük hozzá sietve, nemcsak az édesanyja családjából hozott indítékok, hanem a történelmi sorsfordulók is segítettek az első világháború frontjait megjárt osztrák—magyar monarchiabeli tényleges tisztet, küsmödi és bözdüdfalusi Kováts Ferenc néhai csendőrszázasos fiát, hogy Szentimrei Jenővé, irodalmunk egyik legtöretlenebb pályájú, legtitstább nevű írójává váljék. Nos, ennek a nem mindennapos metamorfózisnak gyökereivel, hajszályökereivel ismerkedhetünk meg a most közreadott önéletírásból, amely, ha megírása idején kerülhetett volna az olvasók elé, bizonyosan a mai nál szélesebb körű érdeklődést, sikert aratott volna.

Nem minősíthető különösen eredeti megfigyelésnek az, hogy az önéletírások regényesített vagy akár nyersben hagyott formái mindenikének kezdő, a gyermekkor eseményeivel foglalkozó része szokott olvasmányosabbra sikerülni. Jellegzetesen a nosztalgiaira hajlamos idős kor műfaja a memoár. Az öreg vagy öregedő írók fölfokozott érzelmi telítettséggel veszik számba édeni vagy éppen nem édeni gyermekkoruk történéseit. Szentimrei könyörtelen igazságszomjtól vezetve igyekezett nosztalgiától csakúgy, mint gyűlölködéstől mentesen megrajzolni útkereső eszmélésének esztendeit. A tudatosan tárgyilagosságra törekvés ugyan itt-ott letörölte emlékei hamvasságát, az érzelmességtől tartózkodás érdekében néhol hatásos tablókat mellőzött, a szépírói eszköztár alkalmazásáról való lemondás pedig jó néhány csattanótól fosztotta meg az „útkeresés könyvét“. De éppen ezek a vállalt „fogyatkozásai“: a hajdanvolt események igazsága keresésének, föltárásának és bemutatásának konok szenvedélye, ami együtt járt a néha kevésbé artistikus valóság teljes, maradéktalan vállalásával, teszik a mai olvasó számára különösen rokonszenvenné a szerzőt és utolsó írását.

TÉKA

peltet, az egyik helyett miért nem az 1969-ben írott *Ady jelentősége és hatása* című cikket közölte. Hiányzik ebből a kötetből Lukács nagy tévedése is, a Madách-értelmezés. — Bretter György bevezető tanulmányának egyes tételei vitathatók, de nem kétséges, hogy a dolgozat a maga egészében az egyik legeredettebb szempontú értelmezés az egész Lukács-irodalomban. A Kriterion szerkesztősége mindenképpen helyesen járt el tehát, amikor az első hazai magyar nyelvű Lukács-válogatás összeállításával egy olyan munkatársat bízott meg, aki nemcsak ismeri Lukács életművét, hanem van mondanivalója is róla! (*Kriterion*, 1973.)

MÉLIUSZ JÓZSEF: *Sors és jelkép avagy egy erdélyi utazás regénye ezerkilencszáznegyvenháromban tizenkét fejezetben elbeszélve.* — „Az író szerepe a könyv“ — mondja Méliusz. A könyvnek csak érdemét öregbítette az utazástól eltelt három évtized, a szerepnek meg nem árthat semmi: egyidős a prófétákkal. Innen a lírai pátozás, az ostorozó és önkínzó szenvedély, a jelképpé emelt és világgá mutató sors. Az út nemcsak térképen, de írott és megírandó krónikákban is követhető. Utazni annyi, mint kitörni tér és idő rabságából, a szabad helyváltoztatás, a szabad emlékezés birodalmába, oda, ahonnan előre is látni, nemcsak hátratekinteni lehet. A közelmúlttal a legnehezebb szembenézni. Különösen annak, aki egy közösségnek mutat tükröt, s többre tartja magát, fajtáját, az ügyet, amelynek elkötelezte magát, sem hogy meghamisítaná a fénytörés törvényeit. (*Kriterion*, 1973.)

PAPP FERENC: *A részeg vadőr.* — Hősei olyan közös-

ségekben élnek, amelyekben szigorú rend, fegyelem uralkodik. Az emberi viszonyok határait a humánus szabja meg; etikája: mindennapjaink erkölce. A kötet „magját” a pilóták sorsközösségével foglalkozó novellák alkotják. A főszereplő gyakran sodródik olyan helyzetbe, amikor erkölcsi lény mivoltában nem kerülheti el a két mérték — írott törvény és etika — közül az egyik megsértését; e dilemma mindig a nagybetűs Ember javára dől el (Gyászajándék, Még öt perc.) Papp Ferenc repülője önfeláldozásáért életével fizet; a novella (Valótlan történet...) mégsem fullad pesszimizmusba: a tanítványok ugyanolyan tartással és szeretettel folytatják nevelői munkájukat, mint azelőtt mesterük. A könyv más darabjai a város elidegenítő forgatagában élő ember és a természet viszonyát értelmezik. A magányos házigazda önzésével barát helyett rab-szolgává „humanizálja” kutyáját (Amikor a kutya megkerül), az orvvadászok az erdő nyújtotta szabadságban gyilkosokká válnak (A részeg vadőr). A Szamóca groteskségükben mutatja be a személykocsiban pöffeszkedő hétvégi kirándulókat. Az írások fő erőssége a tömör, lineáris szerkesztés. (Kriterion, 1972.)

BEKE GYÖRGY, FARKAS ÁRPÁD, FODOR SÁNDOR, KOVÁCS GYÖRGY: Bővízű patakok mentén. — Négy szerző személyes, dokumentum-értékű élményeiből áll össze a mai székely, csángó és mezőségi falu képe. E riportok joggal kerültek egy kötetbe: így együttesen a hazai mezőgazdaság utóbbi tíz évének általános érvényű fejlődésvonalát rajzolják meg. Íróik szerencsésen elkerülik a műfaj veszélyeit: számadatok és statisztikák egymásrahalmazását, vagy a másik végletet, a tel-

Mindenütt a valóság morális alaptónusú festése és nem a megformálás hatásosságára törekvő vezetési Szentimrei tollát. Noha a művészi sikerítés kontrasztjait életanyaga készen kínálta: könnyűszerrel eszményíthette volna például kisgyermek korának nagyenyedi éveit, s ellenpontul riasztón sőt képet festhetett volna a soproni K. und K. katonaiskola világról, csupán csak erősebben, harsányabban, kontúrosabban kellett volna megrajzolnia egynéhány kedves gyermekkori, illetve keserű utóízű kamaszkori epizódot. A dokumentumírást vállaló művészi fegyelem azonban nem engedte Szentimreit a regényesítés csábítva kínálózó mellékösvényeire tévedni: a művészi fegyelem és a feltétel nélküli igazmondás önként vállalt béklyójában megalkuvás nélkül törekedett az egykori valóság pontos bemutatására. Az effajta tiszteletreméltó puritánság nagymértékben fokozza a mű egészének hitelessége iránti bizalmunkat.

A különösebben erős fény és árnyék-ellentétek, nagy (ha úgy tetszik: romantikus) szenvedélyek nem borzolják az emlékező író lelkivilágát: gyermekkora-kamaszkora is meglepően mentes volt a vihar és napsütés vad disszonanciáitól. Szélsőséges jellemek is — olykor bizarr figurák — csak az események perifériáján tűnnek fel néha. Nem is lehet ez másként, hiszen kiegyensúlyozott öreg emberek voltak gyermekkorának iker-vezércsillagai, nagyapja és nagynyja: Medgyes Bálint és Komáromi Orsolya. Az ó pillantásuk nyomában jár gyermekkorában unokájuk világlátása, ítéleteiket is fellebbezés nélkül követi, és szinte-szinte gondjaikkal is azonosul. Moráljukat pedig haláláig örök példaként követi. Természetes hát, hogy a két öreg rokonszenves bemutatása sikerül a legteljesebben; rajzuk színesebb bármelyik más szereplőénél, sok kedves-finom apró vonásból áll össze lelkialkatuk képe tökéletes egészé. Bár egyfajta patriarkális — már a századfordulón is anakronisztikus — világot képvisel a Medgyes házaspár, világszemléletük, koruk társadalmától is etikai szklerózissal minősített öregkori „élméletlenségük”, megalkuvást nem ismerő becsületességük nemcsak kislunokájuk, hanem a mi, a mai olvasók osztatlan rokonszenvét is biztosítja számukra. Rokonszenvünk kinyilvánításáról nem rettenhet vissza az sem, hogy tudjuk: egyedül és újra-élhetetlen életpálya részesei voltak Szentimrei Jenő anyai nagyszülei. (Ha rajtam múlna, megismerkedésük, egybekezelésük szívet melengető történetét, az erdélyi 1848—49 illusztrálására, nyomban általános iskolai olvasókönyveinkbe iktatnám!)

A Városok és emberek többi hőse nem ennyire plasztikus megrajzolt, sokrétű lelkivilágú figura, mint a felejthetetlen Medgyes házaspár. Több, jobb sorsra érdemes szereplő éppen csak föl villan az emlékezés visszapillantó tükrében. Sajnos, számos helyen érződik a halál közeledtét érző író sietős igyekezete, versenyfutása a fogyó idővel. Néhol még a kezdő, a nagyenyedi kisgyermekkor éveit bemutató részben is. De különösen az alvinci és soproni esztendők leírásától igényelnők a szélesebb, kibontottabb, freskószerűbb, a dokumentumműfajon be-

lül maradva, lélektanilag elmélyítettebb ábrázolást és kevésbé töredékes-töredezett, összefogottabb szerkesztést.

Katona Ádám

Mándy Ivánról

Csempe-Pempe Mándy Iván egyik regényének a hőse. „Valaha neki is lehetett neve. Miért éppen neki ne lett volna? Csak aztán szétfoszlott, elrongyolódott, mint egy darab papír, amit előbb összegyűrnek, majd apró darabokra tépnek.“ S most ezzel a furcsa névvel téblábol a húszas évek Budapestjének utcáin, terein, Habácsné pincéjében, ezen az éjjeli menedékhelyen, ahol neki ágy vagy matrac sem jut, csak az a lelógó kötél, amibe kapaszkodik, amire éjszakánként, mint egy fogásra, elhelyezi magát, hogy reggel leváljon róla, s folytassa végtelen útjait tereken, utcákon, s főleg a foci-pályák környékén. Ahogyan a regény címe mondja: *A pálya szélén*. Jellemzésére, s a legtöbb Mándy-figura jellemzésére, ezt a pontos címet gyakran vették már kölcsön. Úgy tűnhet, joggal. Csempe-Pempe, Fabulya, Zsámboky, Turcsányi és a többiek mint-ha valóban a „pálya szélén“ élnének. Egy jól körülhatárolható tájon, a Józsefváros bérházai között, kávéházakban, az Arusok terén, szállodákban, idegen szobákban. De a jellemzésül idézett kölcsönszó félrevezethet. Mert mögötte ott a föltevés, hogy e különös hősök számára is van „pálya“, boldogító, üdvözítő középpont, s ahhoz képest vannak a „szélén“, a „margón“, „félrecsúszva“, tévedezve mellékutcákon, életet pótló mozikban, habácsnék pincéjében, idegen szobákban. Meglehetősen szűkös világban tehát. Egy imponáló írói megatalkodottsággal: következetességgel megmutatott világban. Mándy erre a világra figyel, egy öreg bolt csodájára, egy kopott tűzfalra, egy emberi arcra. Mert „mit akarhat egy író?“ — kérdezi egyik vallomásában. „Bármilyen meglepő, írni. A tehetség törvényei szerint“ — mondja. „Az ember felfedezi a törvényeit, és akkor megpróbálhat valamit.“ Hogyan is, milyen törvények szerint, s kicsodát?

„Lehorgonyoztam egy fa előtt. Egyszerű, derék kis fa volt a téren. Sehogy se akart különbözni a többitől. Még sokáig néztem, lassan meggyűlöltem. Már nem is láttam semmit, csak belebámultam a levegőbe.

Otthon elővettem a duplafedeles füzetet. Megpróbáltam leírni a fát. Nem sikerült.

Aztán egyszer láttam valakit. Egy olyan igazi ázott alakot. És akkor megjelent előttem a fa. Ez többet ért minden megfigyelésnél. Megsejtettem valamit abból, amit belső realitásnak neveznek.

Így voltam az utcával is. Le akartam írni a kis szálloda utcáját, ahol akkoriban laktam. Pontosan, részletesen. Tehát úgy gondoltam, hűségesen. Ki-

TÉKA

jesen szubjektív szemlélődés elfoglaltságát. Ehelyett teljes illetékeséggel tárják fel egy-egy vidék munkaközösségének — mint szociológiai tényezőnek — belső viszonyait. Az egyén közösségbe illeszkedésének problémája mellett izgalmas és további kutatómunkára ösztönző feladatnak látszik egy időszerű jelenség felmérése: a civilizáció rohamos, de szelektálást nélkülöző beáramlása az elszigetelt, hagyományörző falvakba. Ebben az esetben ugyanis nem lehet egyenlőségjelet tenni műveltség és civilizáció közé. (*Kriterion*, 1972.)

JEAN PIAGET: Epistemologia genetica. — Az alig száz lapnyi könyvecske sűrített összefoglalása a genetikus episztemológiának. Ez az újkeletű határtudomány — amely elválaszthatatlan Piaget nevétől és sokoldalú munkásságától — inkább pszichológiai és biológiai, mint filozófiai jellegű, minthogy az ismeretek létrejöttének folyamatát, az ismeretek különböző formáit, valamint a megismerés biológiai lehetőségeit és feltételeit vizsgálja. Interdiszciplináris tudományág, s jöllehet elsősorban a természettudományokra alapoz, a humán tudományokkal való kapcsolatokat és együttműködést is igényli. Piaget sok vitát kiváltó kiindulótétele: a megismerést nem határozhatják meg önmagukban sem az objektív valóság (a külső lét) sajátosságai, sem pusztán a szubjektum belső struktúrái. A külső csak a belső közvetítésével válik ismertté, viszont mint megismerő struktúra a belső is állandó fejlődésben, alakulásban van. A megismerés tehát konstruktív folyamat, az ismeret a külső és belső struktúrák állandó egymásrahatásának eredménye. A megismeréssel kapcsolatos szerteágazó kérdések helyes megoldását csakis a genetikus